

خانه‌ی حاج قربانعلی

جلوه‌ای از میراث فرهنگی کاشان

✱ مریم جوادیان | زهرا میرزایی

اشاره

چندی پیش درگیر درس «برداشت از بناهای معماری» بودیم و می‌بایست تحقیقی میدانی تهیه و ارائه می‌کردیم. استاد تأکید داشت بنای مورد نظر را از میان شهرهای کویری انتخاب کنیم: نطنز، کاشان، یزد، اصفهان و خلاصه هر کجا به جز تهران! حتی استاد معتقد بود برای این‌که این درس را بگذرانیم باید تحقیق در خصوص کوچک‌ترین خانه‌ی کاشان (خانه‌ی نقلی) را بر تحقیقی از بزرگ‌ترین کاخ‌های تهران ترجیح دهیم. دشواری کار آن‌جا به اوج رسید که استاد اشاره کرد انتخابمان از میان بناهای ناشناخته‌ی کاشان باشد. این شد که پس از جست‌وجوی فراوان جواهری یافتیم در دل کویر!

کلیدواژه‌ها: میراث فرهنگی، حاج قربانعلی.

تاریخچه

هماهنگی‌های لازم را از پیش با سازمان میراث فرهنگی کاشان و حاج آقا وفایی، مالک فعلی خانه، انجام دادیم و سپس عازم کاشان شدیم. پرس‌وجو کنان خیابان طالقانی را پیدا کردیم؛ کوچه‌ها را یک‌به‌یک گذراندیم و به کوچه‌ای تنگ، که خانه‌ی حاج قربانعلی در آن قرار داشت، وارد شدیم. نکته‌ای که در ابتدا توجهمان را جلب کرد این بود که بر سر در خانه نام «مجمع رزمندگان روح‌الله» در میان کاشی‌کاری آبی رنگ خودنمایی می‌کرد. وقتی از آقای وفایی علت این نام‌گذاری را جویا شدیم، متوجه شدیم که حدود پانزده سال پیش ایشان بخشی از این خانه را از ورثه‌ی مرحوم حاج قربانعلی خریداری کرده، سپس آن را در سال ۷۵ با همکاری چند تن از کارشناسان میراث فرهنگی مرمت نموده و در حال حاضر متعلق به «مجمع رزمندگان روح‌الله» است.

از ایشان خواستیم اطلاعات بیش‌تری درباره‌ی تاریخچه‌ی خانه در اختیارمان بگذارند. از سخنانشان این‌گونه دستگیرمان شد که قدمت خانه به حدود هشتاد سال پیش (اواخر دوره‌ی قاجار) باز می‌گردد*. این مجموعه که در آن زمان دارای وسعتی حدود ۱۲۰۰ متر مربع بوده است پس از فوت مالک به سه قسمت تقسیم شده و به نوه‌های آن مرحوم به ارث رسیده است.

یکی از ورثه سهم خود را نوسازی نموده، قسمت میانی خانه (بخش مورد نظر) همان‌طور که اشاره شد بازسازی نشده و بخش دیگر به‌صورت مخروبه باقی مانده است.

اسناد و معماری

جا دارد در این جا نگاهی به نقشه‌ی (پلان) فعلی خانه و تغییرات آن پس از بازسازی بیندازیم. قسمت شماره ۱ که ورودی فعلی را نشان می‌دهد در گذشته ورودی فرعی خانه بوده که استفاده‌ی چندانی نداشته است. ورودی اصلی خانه در قسمت شرقی که با شماره ۲ مشخص شده واقع بوده است.

این ورودی به سبک سایر خانه‌های سنتی ایران دارای یک پیش ورودی (شماره ۳) و پس از آن فضای هشتی (شماره ۴) است که کارکرد مفصلی دارد. دید نداشتن به محیط خصوصی خانه از بخش ورودی یک اصل مهم معماری سنتی ایران است که متأسفانه ورودی فعلی فاقد آن است.

فضاهایی هم‌چون حیاط بیرونی، مطبخ اصلی، اصطبل، پستوهای اتاق پنج دری و... بخش‌های دیگری از این مجموعه بزرگ بوده‌اند که در قسمت‌های بازسازی نشده‌ی خانه قرار داشته و تخریب شده‌اند.

برخی نکات ظریف معماری سنتی: همان‌طور که می‌دانید صرفه‌جویی در مصالح و هزینه‌ها اصل جدایی‌ناپذیر معماری سنتی ایران است.

وقتی برای اولین بار عکس‌ها را به استاد نشان دادیم، به دو نکته‌ی جالب توجه در این بنا اشاره کرد. یکی از آن‌ها بخش شماره ۵ است که در تصویر پلان مربوطه می‌بینید. این بخش که چراغدان یا مشکلات (مشکوه) نام دارد مکانی است جهت قرارگیری چراغ، تشکیل شده از یک طاقچه، که به وسیله‌ی شیشه‌های رنگی با ایوان جلوی اتاق در ارتباط است. در طول شب که چراغ‌ها را در مکان مخصوص در اتاق (چراغدان) قرار می‌دادند نور حاصل از

آن‌ها ایوان را نیز روشن می‌کرد و به این ترتیب دو، سه چراغ کوچک می‌توانست دو برابر محیط یک اتاق را نورانی کند.

نکته‌ی دیگر اصطلاحاً «بوم کن بودن» زیرزمین‌هاست که از همان اصل صرفه‌جویی در مصالح ناشی می‌شود.

مطلب قابل بیان دیگر وجود انبارهای کوچک مخفی در جهت نگهداری اشیای گران‌بها در داخل اتاق‌هاست. این انبارها که در نتیجه‌ی دو جداره بودن سقف اتاق‌ها به‌وجود می‌آمدند در واقع فضای خالی بین سقف‌های کاذب و گنبدی شکل بودند. سقف را به چند منظور دو جداره می‌ساختند که شکل‌گیری انبارها یکی از اهداف آن بوده است. مهم‌ترین دلیل این پدیده ایجاد یک عایق (پلان) در برابر گرما و سرمای روز و شب و منطقه‌ی کویری بوده است. دلیل دیگر آن تیراندام واره کردن ارتفاع سقف بوده است که به‌گونه‌ای که با ابعاد انسانی مطابقت داشته باشد.

سخن آخر

جا دارد که کاشان، شهری با بافت زیبای دست‌نخورده، با بیش از هزار خانه‌ی تاریخی ثبت شده و برخوردار از طبیعت بکر خدادادی با مردمانی صمیمی و با ایمان، مورد توجه و عنایت بیش‌تری قرار گیرد هنوز هم هستند بناهای پر ارزشی که در زیر بارش باران و تابش آفتاب به فراموشی سپرده شده و نیازمند رسیدگی‌اند.

پی‌نوشت

* در زلزله‌ی حدود ۷۰ سال پیش کاشان، بخش‌هایی از خانه تخریب شده است.

* عکاس مریم جوادیان. نقشه‌ها: اداره‌ی میراث فرهنگی و گردشگری کاشان.